

Türk İslam Siyasi Düşüncesinde İttihad-ı İslam Kavramı

Ahmet Hüsrev Çelik¹

Özet

İttihad-ı İslam kavramı, İslam dünyasını kuşatan bir kavram olmakla birlikte Türk İslam Siyasi Düşüncesinden bağımsız değerlendirilemez, soyutlanamaz. Kavramı gerek inşa eden ve gerekse miras edinen fikir ve siyaset adamlarının ekseriyetinin İslam Dünyasının içerisinde yer alan Türk coğrafyalarına ait olması bunun temel nedenlerinden birisidir. Diğer neden ise kavramın mahiyetindeki inşacı kurguda da Türk dünyasının önemli bir unsur olarak görülmesidir.

Bu çalışmada, İttihad-ı İslam kavramının derinlemesine ne olduğu ve gerekliliği hususlarına değinilmeden, Türk İslam Siyasi Düşüncesi ile etkileşimi, Türk İslam Düşüncesinde nasıl konumlandığı, konumunun ne olduğu, kavramın Türk İslam Düşünce tarihinde konumlanmasına neden olan gelişmeler, değişimler ve Türk İslam Düşünce tarihinin bir parçası olması süreci incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İttihad-ı İslam, Türk İslam Siyaset Düşüncesi

Giriş

Türk İslam Siyasi Düşüncesi olarak nitelendirilebilecek bir düşünce birikimi yüzyılları kapsayan bir zaman içerisinde mümkün olmuştur. Zamanın akışı ve hadisatın gelişimine muvafık olarak kimi zaman düşünürler yani teorisyenler, kimi zaman siyasiler yani pratisyenler, kimi zaman hem teorisyen hem pratisyen vasfını birlikte taşıyanlar bu düşünce birikiminin teşekkül etmesinde pay sahibi olmuşlardır. Tarihin akışı içerisinde tarihi dönüştüren kimi hadiseler, yeni ve ilave şeyler söylenmesini gerekli kılmış, yeni düşünceler, yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Bu serüvende bazı düşünürler ürettikleri kavramları ile anılırken, bazı kavramlar ise teorisyenler ve pratisyenlerin bir adım önüne geçmiş, kavramlar birden fazla teorisyen ve pratisyenle ilişkilendirilmiştir.

İttihad-ı İslam kavramı; tarihin akışını değiştiren büyük hadisenin yani Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışının artık başladığı bir dönemde, bu yıkılışın önüne geçmek amacıyla ortaya çıkmış fitri bir kavramdır. Onu Türk İslam Siyasi Düşüncesinin merkezine taşıyan ise

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, husrevcelik@gmail.com

kavramın mahiyetinde odağa alınan unsurun aynı zamanda İslam Dünyasının da Türk İslam Dünyasının da odağında yer almasıdır. Dahası kavram hem İslam hem Türk olan bir coğrafyada üretilmiştir. Kavram ortaya çıktığı dönemde İslam dünyasında Türk olan ve Türk olmayan pek çok düşünür ile ilişkilendirilmiştir.

Kavram o dönem arzulanına yani İmparatorluğun yıkılışını önlemeye muvaffak olamamıştır. Ancak İmparatorluğun yıkılışından sonra kavramın serüveni son bulmamıştır. Yeni kurulan dünyanın yeni siyasal yapısına muvafık bir takım revizyonlar geçirerek, yine Türk coğrafyalarının içerisinde yer aldığı İslam Dünyasındaki yeni düşünürlerle, teorisyenlerle ve aktörlerle, pratisyenlerle ilişkilendirilerek günümüze kadar gelmiştir. Günümüzde de halen siyaset ve fikir dünyasında mevzubahis edilen bir kavram olarak varlığını sürdürmektedir.

1 İttihad-ı İslam'ın Dini Arka Planı

İçerisinde İslam geçen, İslam ile nitelendirilmek suretiyle teşekkül ettirilen bir kavram iddialı bir mahiyet taşıyacağı için bu iddiasının arkasını dolduracak dini referanslara muhtaçtır. Bu bağlamda öncelikle İttihad-ı İslam kavramının dini bir arka planı bulunmaktadır. Her ne kadar sosyal ve siyasal gerekliliği daha çok mevzubahis ediliyor olsa da İslam'dan aldığı referanslar kavramın temelini oluşturmaktadır.

İslam'ın en temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerimde pek çok ayet ya doğrudan Müslümanlar arasında birlik olmayı emretmekte ya da işari olarak bu manayı vermektedir. "Allah'ın ipine hepiniz sımsıkı sarılın. Dağılıp ayrılmayın. Ve Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani siz düşmanlar idiniz. O, kalplerinizin arasını uzlaştırıp-ınsındırdı ve siz O'nun nimetiyle kardeşler olarak sabahladınız. Yine siz, tam ateş çukurunun kıyısındaiken, oradan sizi kurtardı. Umulur ki hidayete erersiniz diye, Allah, size ayetlerini böyle açıklar.(Al-i İmran Suresi 103. Ayet)"

Hucurat Suresi 10. Ayette "Mü'minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını bulup-düzeltilin ve Allah'tan korkup-sakinin; umulur ki esirgenirsiniz." Emriyle kardeşlik temelinde birlikteliğe yol açacak bir zemin sağlanmıştır.

Enfal Suresi, 46. Ayette "Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin ve çekişip birbirinize düşmeyin, çözümlü yılmılaşsınız, gücünüz gider. Sabredin. Şüphesiz Allah, sabredenlerle beraberdir." İfadeleri ile ayırmaktan sakındırılmış

Enfal Suresi,73. Ayette "İnkâr edenler de birbirlerinin dostlarıdır. Eğer siz bunu (birbirinizle yardımlaşmayı) yapmazsanız, yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesâd olur." Birbirine yardımlaşma emredilmiştir.

Şura Suresi 39. Ayette "Bir haksızlığa uğradıkları zaman, yardımlaşsınlar."

Saff Suresi, 4. Ayette "Muhakkak ki Allah, kendi yolunda sanki (kurşunla) kenetlenmiş bir binâ gibi, saftutarak (omuz omuza) savaşanları sever." Birliktelik kenetlenmiş bir bina gibi olmakla tasvir edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'den sonra İslam'ın bir diğer önemli temel kaynaklarından birisi olan Hadis-i Şeriflerde de Müslümanların İttihad etmeleri birlik ve beraberlikleri teşvik ve te'kid edilmiştir. Müminlerin kardeş olduğuna, bunun gereği olarak ayrılığa düşmemeleri gerektiği mahiyetinde çok sayıda Hadis-i Şerif olduğunu söylemek mümkündür.

“Birbirinize sırt çevirmeyiniz. Birbirinize kin tutmayınız. Birbirinizi kıskanmayınız. Birbirinizle dostluğunuzu kesmeyiniz. Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz.” (Müslim)

Mü'minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar. (Buharî,)

Ebu Musa'dan (şöyle demiştir): Peygamber (asm): “Mü'min ile mü'min (birbirine karşı) duvar gibidir, birbirini sınıksız tutarlar” buyurdu da bunu söylerken parmaklarını birbirine geçirip sınıksız kilitledi.(Sahih-i Buhari, 1987: 569)

2. Dini Arka Planın Siyasal Pratiğe Yansıması

Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerde, Müslümanların birlik olmaları kuvvetle ifade ve tekrar edilirken, doğrudan bir devlet ve/veya devletler modeli ortaya konulmamıştır. Ancak Hz. Peygamber'in (S.A.V.) hayatta iken aynı zamanda bir devlet yöneticisi olmuş olmasına bağlı olarak (Yakıt, 2016:48) onun vefatından sonra devlet yönetiminin devamlılığının gerekliliği Hilafet kurumunu ortaya çıkarmıştır. Bu kurum içerisinde halifenin kim olacağını tespitine ilişkin metot dört halife döneminden sonra değişim göstermiş olsa da, Müslümanların birliğini temsil eden kurumsal mahiyeti ve fonksiyonu uzun yıllar sürmüştür.

Hz. Peygamber'in (S.A.V.) vefatından hemen sonra Araplar ile devam eden Hilafet kurumu, Abbasi'ler döneminden başlayarak Türklerle yakın temas ve ilişki içerisinde olmuş Yavuz Sultan Selim döneminde de Osmanlı İmparatorluğu'na intikal etmiştir. İslamı Din olarak benimsemeyen önce de Türklerin devlet anlayışlarında hem o dönemki inanışları çerçevesinde dini ve kutsiyet içeren bir mahiyet bulunmakta (Yakıt; 2016:53) hem de Orhun Kitabelerine kadar uzanacak bir yazıtta birlik ve beraberliğin önemi vurgulanmaktaydı. İslam dininin kabulünden sonra bu yaklaşım İslami bir perspektifle birlikte devam etmiştir. Devletin Birliği Hilafete raptedilmiş, buna bağlı olarak da kutsiyeti İslama atfedilmiştir.

3. İttihad-ı İslam Kavramının Ortaya Çıkışı

Müslümanların birlik olması emri ve bunun gerekliliği Kur'an ve Hadis gibi İslam'ın temel kaynaklarında yer almış ve emredilmiştir. Bu emrin gereğinin, farklı zamanlarda değişik formatlarda yerine getirildiği söylenebilir. Tarihin akışı içerisinde kısa süreli kesintiler ve krizler olmakla birlikte genel anlamda, nispeten sürekliliği sağlanmıştır.

1648 Westfalyan düzene geçiş, 1789 Fransız İhtilali, 1830 Sanayi Devrimi gibi süreçler çerçevesinde siyasi, ekonomik, askeri ve teknolojik vb. gibi alanlarda dünyanın geçirdiği hızlı değişim ve dönüşümlere bağlı olarak vukua gelen bir takım hadiseler Osmanlı İmparatorluğu ve buna bağlı olarak İslam Dünyasını doğrudan etkilemiştir. Osmanlı Devletinin bu dönemde pek çok alanda güç kaybetmeye başlaması, kendisine bağlı diğer unsurlarla olan ilişkilerine de sirayet etmiştir.

Gelişmeleri gözlemleyen dönemin mütefekkirleri bu birlikteliğin bozulabileceğinin emarelerini görmüşlerdir. Bu bağlamda tam da 1648-1789-1830 sürecinin tüm sıcaklığının devam ettiği yıllarda 1869 yılında İttihad-ı İslam kavramı gündeme girmiştir. Namık Kemal'in kaleme aldığı makale 10 Mayıs 1869 tarihli Hürriyet gazetesinde yayınlanmıştır. Namık Kemal kavramı kullanırken hem bunun bir reçete olduğunu hem de İttihad'ın merkezinin Osmanlı olduğunu vurgulamıştır. Kavram bu tarihten sonra gündemde kalmaya devam etmiş, kamuoyunda bir karşılık bulmuştur. Kavrama 9 Nisan 1872 tarihinde Basiret gazetesinde "Devleti Âliye ve Avusturya" başlıklı makalede de yer verilmiştir. Daha sonrada İbret, Hakayık'ı-Vekayi, Hadika, Ruzname-i Ceride- Havadis, Devir-Bedir gazetelerinde de konu ele alınmıştır. 1873'e gelindiğinde Ticaret Bahriye Mahkemesi Zabıt Kâtibi Esad Efendi tarafından İttihad-ı İslam isimli küçük bir kitapçık kaleme alınmış ve yayınlanmıştır. (Türköne; 2011:216-218-227)

4. Kavramın Türk İslam Düşüncesinde Konumlanması

Türklerin İslam Dünyası içerisinde tarihsel olarak uzun yıllara dayanan bir derinliği, uzun yıllara dayanan geniş bir coğrafyayı kuşatan egemenliği söz konusudur. Türk İslam düşünce tarihi içerisinde bir düşünür veya düşünceyi konumlandırırken sadece etnik temelli bir kriter eksik olacaktır. Bir düşünür veya düşüncenin Türk İslam Düşüncesi ile ilişkilendirilebilmesi için İslami referansların yanı sıra 3 farklı kriterden en az birisini daha aramak mümkündür. Birincisi düşünürün etnik olarak Türk olması, ikincisi düşünür etnik olarak Türk olmayabilir bu durumda tarihte Türklerin baskın unsur olduğu coğrafyalarla yolunun kesişmiş olması, üçüncüsü düşünür etnik olarak Türk olsun veya olmasın Türklerin devlet yönetimi ve anlaşışına ilişkin düşüncelerini miras bırakması.

İttihad-ı İslam kavramı; öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, Hilafetin merkezi, payitahtta İstanbul'da telaffuz edilen, literatüre dahil olan bir kavramdır. İkinci olarak daha ilk ifade edilışinde kavram, Devlet-i A-liye olarak nitelendirilen ve Türk İslam Dünyasının en önemli unsuru olan Osmanlı İmparatorluğu'nun o günkü durumu ve geleceği ile ilgi kurmuş, kavramın varlık nedeni olmuştur. Üçüncü olarak da etnik olarak Türk olan veya olmayan pek çok düşünür bu kavram üzerinden İslam Dünyasının geleceğine ilişkin kurguda bulunmuştur.

Kavramın bu teşekkül ve gelişim döneminde etnik olarak Türk veya etnik olarak Türk olmayan ancak düşünürlerin bu kavrama katkıları söz konusudur. Etnik olarak kökeninin ne olduğu üzerinde ihtilafı, tartışmalar bulunan, hayatı Hindistan, Mısır, Afganistan, İran, Rusya ve

İstanbul'da geçen 1897'de İstanbul'da hayata gözlerini yuman Cemaleddin Afgani hem kendisi bir İttihad-ı İslam (Türköne; 1994:9-17) düşünürü olmuş hem de kendi döneminde ve daha sonra Ziya Gökalp ve Mehmet Akif gibi pek çok Türk düşünürü etkilemiştir (Türköne; 1994:115-118).

İttihad-ı İslam, sadece bu hususu dert eden bir takım bireysel düşünceler olarak, sınırlı bir surette kalmamıştır. İkinci Meşrutiyet sonrasında 14 Ağustos 1908'de yayın hayatına başlayan Sırat-ı Müstakim Dergisi ile bir fikir hareketine dönüşmüştür (Kara; 2014:29). Eşref Edip tarafından yayınlanan derginin baş muharrirliğini Mehmet Akif üstlenmiştir. Dergi 1912 yılına kadar bu adla, 1912'den 1925'e kadar ise Sebilürreşad adı ile yayınlanmıştır (Çakır; 2014:239)

Henüz Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmadığı yıllarda, takvimler 1911'i gösterdiğinde, etnik olarak Türk olmamakla birlikte, Osmanlı devletinde Darül Hikmeti İslamiye'de azalık yapmış, daha sonra Birinci Cihan Harbinde Ruslarla savaşırken Ruslara esir de düşecek olan Said-i Nursi; henüz İmparatorluğun bir coğrafi parçası olan Şam'da Emevi Camiinde içinde yüzden fazla ulemanın olduğu ve tahminen on bin kişilik bir cemaate verdiği hutbede **“Azâmetli bahtsız bir kıt'anın, şanlı tali'siz bir devletin, değerli sâhipsiz bir kavi reçetesi; İttihad-ı İslâm'dır”** **“Bu zamanın en büyük farz vazifesi İttihad-ı İslam'dır”** ifadeleriyle hitap etmiştir (Akgündüz; 2010:32). Bu aslında Türk İslam Düşüncesi'nde İttihad'ı İslam kavramının konumuna ve aidiyetine ilişkin önemli ve çarpıcı bir örnektir. Ne hitapta bulunan ne de hitapta bulunulan cemaatin ekserisi Türktür, ancak ortada Türk ve İslam unsurları ile mücehhez bir devlet, bu devletin bekası ve İslam dünyasının geleceğinin de bu devletle kader bağı doğrudan bu hitap içerisinde bağlanmıştır. Bununla arka planında yer alan Ayet ve Hadislerle irtibatına binaen bir ibadet olduğu vurgulanmıştır. Devlet birey ilişkisinde devlete kutsiyet atfeden bir bakış aynı zamanda geleneksel bir Türk devlet anlayışıdır.

İttihad-ı İslam sadece düşünürler ile de sınırlı kalmamıştır. II. Abdülhamit döneminde bir devlet politikası haline de getirilmiştir (Kara; 2014:29). Ancak dönemin siyasi atmosferi çerçevesinde, dönemin İslamcıları veya bir diğer ifade ile İttihad-ı İslamcılarının ekserisi ile Abdülhamit arasında bir gerginlik, Abdülhamit'in yönetim tarzına karşı bir muhalefet ilişkisi olduğu da başka bir husustur (Ozan, 2016:155)

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, İmparatorluğu çöküşten kurtarma ümidiyle teşekkül eden kavram, önce düşünürler, sonra düşünce hareketi ve bir devlet politikası olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavram her ne kadar İslamcılık ile eş tutulsa da mahiyeti ve belirttiğimiz kriterler çerçevesinde aynı zamanda bir Türk İslam Düşüncesi'dir. Bu mahiyeti itibarıyla Türk İslam Düşünce Tarihi'nin de bir parçasıdır.

5. Kavramın Güncellenmesi ve Yeniden Konumlanması

Kavram çerçevesinde yürütülen çabalar da İmparatorluğun yıkılmasını önleyememiştir. Birinci Dünya Savaşıyla beraber İmparatorluk dağılma sürecinin son evresini de geçirmiş ve savaş sonrasında yeni bir dünya kurulmuştur. Anadolu coğrafyası Kurtuluş Savaşı vermiş, Türk Milleti

bin yılı aşkın dini, geleneksel ve kültürel bir mirası da devralarak, İmparatorluk mütebakisi coğrafyada Türkiye Cumhuriyeti olarak yoluna devam etmiştir. Osmanlı'nın son dönem düşünürleri aynı zamanda Cumhuriyetin de ilk dönem düşünürleri olmasına bağlı olarak İttihad-ı İslam kavramı da yeni döneme bir miras olarak intikal etmiş ancak dünya ve ülke koşullarına bağlı olarak yeniden tedavüle girmesi için zaman gerekecektir.

Bu yeni dönemin ilk yıllarında İslam Dünyasının geride kalan önemli bir kısmı henüz bağımsızlığı elde edememiş, işgal ve sömürgelerle karşı karşıya kalmıştır. Hilafetin olmadığı, ulus devletin yayınlamaya başladığı bu atmosferde kavram kendisini güncellemiştir.

Kavram artık Hilafet ve Osmanlı Devleti'nin ihyasından ziyade Müslümanların mevcut sıkıntılarının giderilmesi için Müslümanların bir araya gelerek birlikte hareket etmesi mahiyetini yüklenmiştir. Müslümanlar artık farklı coğrafyalarda farklı rejimlerle idare edilen birden fazla devlet ile yeni dünyada yerini almıştır. Müslümanların bir araya gelmesi söz konusu olduğunda devletlerin bir araya gelmesinin anlaşılması daha baskın bir algıya sahip olacaktır.

Bu yeni dönemin ilk yıllarında İttihad-ı İslam yine İslamcılıktır. Yine Türk İslam düşüncesidir. Ancak artık sadece bir Türk İslam düşüncesi değildir. Diğer coğrafyalarda Türk Dünyasını merkeze almadan yapılan çağrılar ve kurgular olduğu söylenebilir.

Cezayir'in bağımsızlık önderlerinden Bin Badis (1889-1940); Libya'da, Cezayir'de ve Filistin'de yaşananlardan hareketle 1930'lu yıllarda Müslümanların birleşmeleri gerektiğini ifade etmektedir (Hizmetli, 1994:160). Mısır'da da Hasan El Benna 1936 yılında İslam Dünyasının önde gelen fikir adamlarına ve siyasi liderlerine mektup yazmış, Müslümanların birleşmesinin gerekliliği ve öneminden bahsetmiş, bu minvalde çağrılarda bulunmuştur (Benna; 381-385).

Bu yeni dönemde Türkiye'de; İttihad-ı İslami ihsas ettiren veya açıkça ifade eden arayışlar yeni dönemin yapısına uygun araçlar üzerinden gelişecektir. Bu bağlamda 1945 yılında kurulan Milli Kalkınma Partisi'nin İslam'a atıflar yapması, 19 Temmuz 1946'da adında ilk defa İslam ifadesi geçen iki aydan daha az ömrü sürecek olan İslam Koruma Partisi'nin kurulması, 1947'de Türk Muhafazakar Partisi, 1951'de adında İslam geçen ikinci partinin İslam Demokrat Partisi'nin kurulması bu bağlamda çok önemlidir. Bu partiler içerisinde Genel Başkanlığını Cevat Rifat Atilhan'ın yaptığı İslam Demokrat Partisi o dönemde diğerlerinden daha çok temayüz etmiştir (Bozkurt; 2013:80-81). Bir önceki dönemde İttihad-ı İslam'ın bir fikir hareketine dönüşmesinde en önemli fonksiyonu üstlenen daha önce Sırat-ı Müstakim sonra Sebilürreşad adını alan ve 1925'de kapanan yayın organı, 1965'e kadar sürecek olan ikinci yayın hayatına 1948'de yeniden başlamış (Çakır, 240), Bu defa İslam Demokrat Partisine destek vermiştir ve yine bir önceki dönemin bu anlamda önemli isimlerinden Eşref Edip'in varlığı burada da söz konusudur (Bozkurt, 2013:92)

İttihad-ı İslamın hem teorik alanda devamlılığını, hem Türk İslam düşüncesinde yeniden konumlanması, hem politik sahada karşılık bulmaya matuf bir argüman olarak kullanılması, hem

de Başbakanlığı döneminde uluslar arası pratik sahaya yansıtılmaya çalışılması konusunda en önemli katkılardan biriside Necmettin Erbakan tarafından olmuştur.

Erbakan'ın 1970'lerden itibaren neredeyse kesintisiz kullandığı İslam Birliği konusunu da yine kendisinin teorize ettiği "Milli Görüş" içine derc etmesi, ve dolayısıyla onu da Milli olarak nitelendirmesi (Macit, 2017:133), pratik politik sahada yakaladığı ivme ile Türkiye'deki kitlelerin de bu fikirle temas etmelerini sağlaması, Türk İslam Düşüncesi açısından önemlidir. Bu önem merkezinde Türkiye'nin yeniden kurgulandığı İttihad-ı İslam'a hem teorik hem pratik bir alanın yeniden açılmasına reel bir imkân sağlamış olmasıdır.

Nitekim 1996'da Başbakan olduğunda Türkiye'yi merkeze koyarak buna nüve teşkil edecek D-8 girişimini başlatmıştır. Girişimin ilk toplantısının da İstanbul'da gerçekleştirilmesine muvaffak olmuştur. Başbakanlığının ilk günlerinde basın huzuruna çıktığında da İslam Birliğini telaffuz etmekten çekinmemiştir.

Erbakan kadar yoğun olmasa da Özal da, dış politikada İslam dünyasına mesajlar göndermiştir. Bosna krizinin devam ettiği yıllarda 12.02.1993 tarihinde İstanbul'da tertip edilen Mitinge Cumhurbaşkanı sıfatıyla katılmış ve İslam Dünyasına çağrılarda bulunmuştur.

Sonuç

İttihad-ı İslam kavramını ortaya çıkaran gelişmeler doğrudan Türk İslam Dünyasının yaşadığı gelişmelerdir. Bu kavramın arka planını oluşturan kuvvetli dini referans kaynakları mevcuttur. Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü olduğu dönemde İttihad temin ve tesis edilmiş olduğundan kavramın varlığını ortaya çıkaracak bir zemin ve ihtiyaç söz konusu olmamıştır. İttihadın zayıflaması kavramın teşekkülüne neden olmuştur.

Kavram ilk kullanıldığında doğrudan Türk İslam siyaseti ile ilişkili olmuştur. Gerek bu ilişkisi, gerek düşünürleri ve gerekse düşüncenin şekillendiği yerin İstanbul olması onu Türk İslam Düşünce tarihinde konumlandırmıştır.

İmparatorluğun yıkılması kavram için bir sessizlik dönemi ortaya çıkarmıştır. Kavram yeniden canlanmaya başladığında Dünyanın farklı coğrafyalarındaki Müslümanlar tarafından Türkiye çok mevzubahis edilmeden gündeme sokulmuştur. Ancak Türk siyasetindeki ve Dünyadaki gelişmelere bağlı olarak, Anadolu coğrafyası tevarüs ettiği bu kavramla yeniden buluşmuş, Türkiye merkezli olarak yeniden kurgulamaya başlamıştır. Türkiye'nin içerisinde yer almadığı, hatta öncülük etmediği bir İttihad'dan söz etmek çok olası görülmemektedir. Yeni dönemde yeni kurumlar, yeni düşünürler ve yeni aktörler ile kavram yeniden Türk İslam Düşünce sahasında yerini almış ve halen kullanılan, kurgulanan, üzerinde yazılan, çizilen bir kavram olarak güncelliğini korumaktadır.

İttihad-ı İslam kavramı salt bir İslamcılık olgusu olmayıp aynı zamanda Türk İslam Düşüncesinin ve Türk İslam Düşünce Tarihinin güçlü bir parçasıdır.

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmet, (2010) *Bilinmeyen Bir Dahi Bediüzzaman Said Nursi*, Bilge yayınları, İstanbul
- Bozkurt, Celil, (2013), Türk Siyasetinde İslam Demokrat Partisi ve Kamuoyundaki Yankıları, *History Studies*, Cilt 5, Sayı 2
- Çakır, Ömer, (2014), II. Meşrutiyet Dönemi'nde Sırat-ı Müstakîm ve Sebülürreşad Dergilerine Türk Dünyasından Gönderilen Bazı Mektuplar, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 5, Sayı 1
- Hasan El Benna, *Hatıralarım Müslüman Kardeşler*, Beka Yayınları,
- Hizmetli, Sabri, (1994), Cezayir Bağımsızlık Önderi Bin Badis, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara
- Kara, İsmail, (2014), *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 1*, Dergah Yayınları
- Macit, Abdülkadir (2017), Milli Görüş ve Çağdaş İslam Düşüncesindeki Yeri, *History Studies*, Cilt 12, Sayı 8
- Ozan, İbrahim Halil, (2016), II. Abdülhamit Döneminde İslamcı Muhalefet ve Mehmet Akif Ersoy, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,
- Sofuoğlu, Mehmed (Mütercim), (1987), *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1987, Cilt 2
- Türköne, Mümtaz'er (2011), *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, Mayıs
- Türköne, Mümtaz'er (1994), *Cemaleddin Afgani*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara
- Yakıt, İsmail, (2016), Türk İslam Düşüncesinde Devlet Kavramı, *Türk İslam Siyasi Düşüncesi*, Editörler, Mehmet Akıncı, Gökçe Nur Şafak, Eksen Yayınları, Ankara